

ZİHİNSEL İŞLEV GELİŞİMİNDE DİLİN ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Nermin ÇELEN*

GİRİŞ

Bilişsel psikologlar dilin sadece iletişim kurmak için değil, düşünmek, bilgi tasarımı ve daha üst düzey biliş için merkezi rol oynadığına inanmaktadırlar. Bu makalede zihinsel işlev gelişimini açıklayan farklı görüşlerin dile verdiği öneme karşılaştırmalı olarak değinilecektir. Bu amaçla Piaget, Bruner ve Vygotsky'nin görüşleri ele alınacaktır.

Bireyin büyümesine yardımcı olan, yaşadığı çevrenin karmaşıklığı ile başetmesini sağlayan bilgi süreçlemede iki sistemden söz edilebilir. İlki eylem, imgelem ve dilden oluşur. İkincisi ise, eylemlerin daha üst düzeyde örgütlenip problem çözmek için üst düzey bilgi ünitelerinin oluşturulmasını sağlar.

PIAGET

Çocuğun zihinsel gelişimini açıklarken özümleme ve uyma davranışlarına önem veren Piaget yukarda sözü edilen bu sistemin sadece eylem boyutuna ağırlık vermiş, algısal imgelem ve sözel düşünceyi gözardı etmiştir. Piaget'e göre algılama eyleme dönüşür ve bilgi eylemdir. Bebek bir nesneyi görür, gördüğünü geçmiş deneyimlerine göre algılar, böylece nesne geçmişteki eylemlerine göre tanınır. Deneyimlerin duyuşsal yanı, yani tadını alması, kokusunu duyması, sesini tanıması nesneye ilişkin davranışların sonucudur. Böylece duyuşsal deneyimler eylemlerin sınıflandırılması olmaktadır. Bazı nesnelere emilir, bazıları emilmez. Bazıları tutulur, bazıları tutulamaz. Bazı materyaller uzar, bazıları esnek değildir. Çocuğun dünyaya ilişkin sezgisel bilgisi uyguladığı eylemlere dayanır. Nesnelere özümmlenebilir ya da özümmlenemez olduğu eylem repertuarlarına göre bilinir. Çocuğun geçmiş eylemleri dünyayı algılamasını belirler (Solso, 1992).

Piaget için algılama eylemle ilgilidir. Gözlem sırasındaki göz hareketleri bu eyleme örnek verilebilir. Gördüğümüzü kararlaştıran, nereye baktığımızı belirleyen eyleme ilişkindir. Çocuğun nasıl ve nereye baktığı gelişim basamak-

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi.

larınca belirlenir. İşlem öncesi çocuk durumları mantıklı izleyemez. Bu nedenle küçük çocuğun algıladıkları işlem evresine ulaşmış çocuğa kıyasla daha az güvenilirdir. Çünkü işlem evresine ulaşmış olan çocuk dünyayı daha mantıklı bir anlayış içerisinde izler. Zihinsel işlemleri yeterli olmadığından küçük çocuklara "öğretme" yoluyla birşeyler kazandırma çabası başarısızlıkla son bulur.

Piaget'nin dilin düşünmedeki rolüne ilişkin görüşü de görsel algılamaya ilişkin görüşüyle aynıdır. Piaget için dil dünyayı temsil eden semboller sistemidir. Eylemlerden, düşünce süreçleri biçiminden oldukça farklıdır. Küplerle oynayan beş yaşındaki çocuğa "ne kadar?" diye sorulduğunda sorumuzu anlamamasının nedeni ne kadar gibi bir sorunun yanıtını verebilecek işlemlerden yoksun olmasıdır. Çocuğa beş kübümüz olduğu söylendiğinde ve nasıl sayılıp "beş" diyeceği öğretildiğinde bile, çocuk neden beş dediğini anlamayacaktır. Piaget'ye göre çocuk sadece sesler çıkararak basit bir süreç öğrenmiştir. Sayı ile ilgili bir kavram geliştirmemiştir. Bu tür sayı kavramına ancak işlemsel düşünceye geçtiğinde ulaşır. O nedenle çocuk zihinsel olarak hazır olmadan bazı soruların yanıtları öğretilse ve açıklansa da bir şey öğrenmez. Öğrendiği sadece "boş" bir süreçtir. Ne öğretildiğini anlamayan çocuk bozguna uğrar ve engellenir. Durumu bu açıdan ele alana Piaget dilin düşünce yapısına etkisi olmadığını ileri sürmektedir. Zihinsel eylemler ve işlemler veya düşünme süreçleri konuşma aracılığı ile değil eylemden gelişir. Piaget çocukların konuşmalarını gözlemlendiğinde hiçbir şeyin akılcı bir şekilde tartışılmadığını izlemiştir. Çocukların yedi veya sekiz yaşından önce mantıksal ve nedensel sonuçlara dayanmayan konuşmalar yapması, birbirlerini yeterince anlayamadıkları bir yaş grubunda olmalarındandır (Piaget, 1950). Okul öncesi çocuk eylemlerinde, düşüncelerinde, bakış açılarında benmerkezcidir. Toplumsal yönelim tam biçimini ancak yedi-sekiz yaşlarında alır.

Piaget'ye göre oyunda karşılıklı konuşmalar da okul öncesi çocuklar tam anlamıyla konuşamazlar. İşlem öncesi çocuk başkasının görüşüyle dünyanın ne olduğunu düşünemez, başkasının bakış açısından yapılar oluşturamaz. Çocuklar ancak zihinsel yapılar kurmaya başladıklarında bu yapıları oluştururlar. Bu evreye geçmeden başkalarının söylediklerini kendi görüşleri doğrultusunda özümlemler. Bunu yaparken başkalarının söylediklerinin anlamları bozular. Özümlemenin sınırlılığı nedeniyle dilin çocuğun zihinsel işlev gelişimine etkisi azdır. Karşılıklılık ve birbirini anlama ancak somut işlem döneminde başlar. Yaşça küçük çocuklar kollektif monolar yaparlar. Dialog daha sonra gelişir (Moerk, 1975; Wood, 1990).

VYGOTSKY ve PIAGET

Vygotsky'nin zihinsel gelişim kuramı Piaget'inkine benzer özellikler taşımasına karşın, dilin düşünceye etkisi konusunda köklü farklılıklar söz konusudur. Vygotsky üst düzey psikolojik işlevlerin organizmada doğuştan bulunmadığını ve de çevreden edilgen biçimde algılanmadığını ileri sürer. Bu işlevler organizma ile kültür arasındaki etkin toplumsal etkileşim sonucu ortaya çıkar. Üst düzey zihinsel süreçlerin oluşumunda dilin rolü büyüktür. Ad verilen bir nesne ve onun çevresindekiler diğer nesne ve şeylerden ayırt edilir. Her sözcük dış dünyanın sistematik yansıması, duyuların düşünceye geçici ve yeni işlevsel sistemlerin yaratılması için yaşamsal önemi olan bir genellemedir. Konuşma sadece dış dünyadaki nesnelere adlandırmakla kalmaz, onları diğer nesnelere ilişki sistemlerine ekler ve onların özelliklerinin ayırt edilmesini sağlar. Sonuçta dil aracılığı ile birey bir nesnenin imajını oluşturur ve o nesnenin yokluğunda onu kullanır. Dil aynı zamanda çevrenin içe daha derin nüfuz etmesine de neden olur. Böylece zihinsel süreçler yeni düzeye yükselir, yeni örgütlenme gücü kazanır (Van Der Veer, 191; Vocate, 1990).

Dil aracılığı ile zihinsel eylemlerin yeniden örgütlenmesi daha üst düzeyde zihinsel işlevlerin biçimlenmesine yol açar. Bu da insanı hayvandan farklı kılan bilinçlilik ve iradenin kazanılması demektir. Üst düzey psikolojik işlevler toplumsal etkileşim ile gelişir. Toplumsal etkileşim çocuk ve anababalar arasında başlar. Bu süreçte gelişen ilk işlev dildir. Konuşulan dil üst düzey zihinsel süreçlerin altında yatan kortikal bölgelerin yeniden örgütlenmesini sağlar (Vygotsky; Luria, 1992). Başkaları ile sözel iletişim eksikliği zihinsel gelişimde doğal bir gerilik oluşturur. Sözel düşünce gelişimindeki bu boşluk okul başarısını da olumsuz yönde etkiler.

Vygotsky de Piaget gibi küçük çocukların yetişkinler gibi düşünmediğini kabul eder, ama ona göre çocuğun konuşması benmerkezci değildir. Tam tersine, temelde toplumsal ve iletişimseldir. Vygotsky de Piaget'nin kolektif monologlarını gözlemlemiş, ama farklı bir değerlendirme getirmiştir. Bu durum iki farklı dil işlevinden birinden diğerine geçiş olarak yorumlanmıştır. Başlangıçta konuşma düzenleyici ve iletişimsel işleve sahipken, sonraları çocuğun öğrenmesine, düşünmesine ve anlamasına yardım eden işlevlere de hizmet eder. Sadece dünyayı temsil eden kodlama aracı olmaz, düşünce aracı da olur (Van Deer Veer, 1991). Konuşma ve jestler için ilk amaç başkalarının aracılığı ile dünyayı kontrol etmektir. Bebek zayıftır ve kendini besleyemez. Bu nedenle istediği ve gereksinim duyduğu çoğu şeyi başkalarının yardımı ile karşılar. Jestler ve mimikler, çıkardığı sesler ortamı

kontrol etmesine yardımcı olur. Konuşma diğer hareket sistemleri gibi fiziksel bir eylemdir. Amaçlarına ulaşmak, rahatsızlıklardan kaçmak için birey bu yolla bedenini kontrol eder. Konuşmanın dışsal eylemi "içsel konuşmayı" oluşturur. Bu esrarengiz eylem aynı zamanda düşünce sürecidir. Vygotsky için sadece fiziksel eylemler dünyayı yönlendirmeye ve örgütlemeye yetmez. Sözkonusu düşünce de gereklidir. Fiziksel eylem ve konuşma başkalarının davranışlarını düzenlemeye yardım eder, aynı zamanda sözel düşünceyi yaratır (Vygotsky, 1978). Dil düşünce yapısının oluşumunu hızlandırır. Başkaları ile konuşan çocuk düşüncede toplumsallaşır. Bu da düşünceye ve tartışmaya yol açar, çocukların görüşlerini yeniden gözden geçirmesine ve yeniden düşünmesine yardımcı olur.

Piaget tarafından gözlenen monologlar konuşmanın sosyal ve entelektüel işlevleri arasında yer alır. Vygotsky'e göre kendi kendine konuşan çocuk sözel düşünmenin ışığı altında kendi eylemlerini düzenlemekte ve planlamaktadır. Çocuk konuşma aracılığı ile başkalarının eylemlerini kontrol ettiğini farkederse, aynı zamanda başkalarının da konuşmasının kendi davranışlarını kontrol ettiğini öğrenecektir. Çocuk, konuşması ile başkalarının dikkatini çektiğini keşfettiğinde onların dikkatlerini yönlendirmeyi de öğrenecektir.

Bu gelişmeler görüntüde dil gelişimi olarak gözükse de, çocuk aynı zamanda eylemleri aracılığı ile dünyaya ilişkin sözel olmayan bilgilerini de geliştirmektedir. Piaget'ye göre okul öncesi çocuğun monologları düşüncenin benmerkezci yapısının yansımasıdır. Yedi-sekiz yaş dolaylarında mantıksal işlemselliğin sonucu ortadan kalkar. Bu yaşlardaki çocuk kendisini dinletebilme gereksiniminin farkındadır ve kendini bilgilendirebilecek konuları öğrenebilme zihinsel yapısına sahiptir. Vygotsky benmerkezci konuşmanın çocuk için entelektüel amaç taşıdığını ve yedi yaşında ortadan kalkmadığını, içselleştirilerek "iç konuşma"yı ve sözel düşünceyi oluşturduğunu ileri sürmüştür. Vygotsky ve arkadaşları okul öncesi çocuğun benmerkezci konuşmasının genellikle bir zorluk ya da engelleme sonucu ortaya çıktığını gözlemlemişlerdir. Örneğin, bir çocuğun boyama için mavi kaleminin olmadığını farkettiğinde kendi kendine "kalem nerede?", "mavi kaleme gereksinimim var... Farketmez, kırmızı kalemle boyarım... Suyla ıslatırım, koyu mavi olur," dediğini izlemişlerdir. Böylece benmerkezci konuşma planlama ve özdüzenleme işlevine hizmet eder, problemler ve engellemeler ile uyarılmış olur (Wood, 1991).

Bu yolla konuşma daha yüksek zihinsel süreç formunu alır. Bu sürece planlama, değerlendirme, ezberleme, düşünme yeteneği dahildir. Bu süreçler top-

lumsal etkileşim içerisinde kültürle biçimlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında dil basit bir yansıma veya kavramların sözsüz biçimde temsili değildir. Dil düşünme süreçlerini ve kavram formasyonunu yönlendirir. Oysa Piaget yaşça küçük çocukların oyununu ve konuşmasını fiziksel dünyayı özümleme ve kontrol etme doğal isteği olarak kabul eder. Vygotsky iletişimin rolüne, toplumsal etkileşimine önem vermiş, bunların gelişimi yönlendirdiklerini ileri sürmüştür.

BRUNER, VYGOTSKY ve PIAGET

Bruner de Vygotsky'nin görüşlerinden etkilenmiştir. Piaget ve Vygotsky'den farklı olarak çocuk gelişimi çalışması yoğun yetişkin düşünce ve problem çözme çalışmalarından sonra olmuştur. Vygotsky gibi o da kültürün ve kültürel tarihin zihnin oluşmasına katkısı olduğunu vurgulamıştır. Daha önce yetişkinlerle ilgilenmesi olgun ve toplumsallaşmış biliş süreçlerini daha iyi anlamasına yardımcı olmuştur. Vygotsky'den farklı olarak biyolojinin ve evrimin de insan gelişiminde rolü olduğunu ileri sürmüş, insan yetenekleri ve diğer türler arasındaki paralellikten söz etmiştir. "Büyüme, insan kültürü ve primat evrimi referans gösterilmeden anlaşılabilir" sözüyle bunu vurgulamıştır (Bruner, 1968). Vygotsky, Bruner'den farklı olarak, gelişimde doğal ve biyolojik çizgiyi tarihsel, toplumsal, kültürel etkilerden daha sonra ele almıştır.

Bruner, Piaget'nin eylem sembolik düşüncenin başlangıcıdır ilkesinden yola çıkarak bilginin temsil edildiği üç biçimden söz etmiştir. Eylemsel (inactive) temsil, ikonik temsil ve sembolik temsil, yani dil. Bruner bu temsil biçimlerinin çocuğun gelişiminde aynı sırayla ortaya çıktıklarını, herbirinin bir diğerinin gelişimine bağlı olduğunu, tüm yaşam boyunca bu düzenin bozulmadan devam ettiğini ileri sürmüştür. Eylemsel temsil Piaget'nin pratik zeka kavramına denktir. Bir başka deyişle, geçmişteki olayların uygun motor tepkilerinin temsilini ifade eder. İkonik temsil ise olayların seçici algı ve imgelem örgütlemesi ya da algısal alanın yersel, şimdiki zaman ve niteliksel yapıları ve onların imgelere dönüşmesi olarak yorumlanabilir. Son olarak, sembol sistemi şeylerin uzaklık ve keyfi hareketini temsil eden bir desen oluşturur. Bir sözcük ne şimdi ne buradaki kavramı işaret eder, ne de ona bir resim olarak benzer. Dilin en önemli özelliği birleştirmedeki üretkenliğidir. Bu üretkenlik imgelem ve eylemlerimizin çok ötesindedir. Eğer çocuk eylemleri imgelere dönüştürüyor, ikonik temsili kuruyorsa, olay ve eylem arasında birebir bir ilişki kuruyor demektir. Oysa sayılar, sözel ve yazılı semboller birebir bir ilişki ile temsil edilemez. (+), (x) ve (-) gibi sembollerin ait olduğu işlemlerle algısal benzerlikleri yoktur. Örneğin dildeki işlevsel sözcükler farklı problemlerde

matematik sembol olarak farklı anlam taşırlar (tam sayıyı bölme, kesiri bölme gibi) (Bruner, 1964). Dil sadece deneyimlerin temsilini değil aynı zamanda biçimini değiştiren bir araçtır. Bir kere çocuk içsel dili başardığında deneyimlerini eskisine oranla daha güçlü, esnek bir şekilde, sistematik olarak biçimlendirip temsil edebilir. Bruner'e göre bilişsel büyüme bilginin araç olarak kullanıldığı temsili sistemlerin gelişimine bağlıdır. Piaget gibi Bruner de bilgi gelişiminde soyuta varmanın düşüncedeki sembolik içeriğe ve büyümeye bağlı olduğunu savunur, ama farklı temsili biçimlerin farklı evrelerde oluştuğu görüşünü reddeder. Piaget'ye göre soyut hipotetik önermeler ve cebir işaretleri ancak formel işlevsel dönemde kullanılır. Bruner ise uygun eğitim sonucu çocuğun bu entellektüel eylemleri öğrenip uygulayabileceğini söylemiştir. Örneğin, sekiz yaşında bir çocuğa ikinci derece denklem işlevini öğreterek onun bunu anlamasını sağlamıştır.

Yukarıda da görüldüğü gibi, bireyin zihinsel işlev kazanımını açıklayan görüşlerin farklı yönleri olduğu kadar benzer yönleri de vardır. Bu konuda yapılan ve gün geçtikçe artan araştırmalar çevresel bilgilerin sembolik transferinin zihinsel işlev gelişiminde büyük rol oynadığını vurgulamaktadır. Dil aracılığı ile halihazırda olmayanların birleştirici işlemleri yapılabilir, böylece üretkenlik artar, çocuk elinin altındakinden fazlasını elde eder.

KAYNAKÇA

- Bruner (1964), "The course of Cognitive Growth", **American Psychologist**, 19, 1-5.
- Bruner (1968), **Process of Cognitive Growth**, Clark Univ. Press.
- Moerk, E. L. (1975), "Piaget's research as applied to the explanation of Language devp.", **Merril Palmer Quarterly**, 21, 3, 151-167.
- Solso (1992), **Cognitive Psychology**, Allyn and Bacon, Boston.
- Van Der Veer (1991), **Understanding Vygotsky**, B. Blackwell, Cambridge.
- Vocate, R. D. (1990), "Luria on language and Mind", **Language and Communication**, 10, 4, 267-284.
- Vygotsky, L. S. (1978), **Mind in Society**, Harvard Press MA.
- Vygotsky, L. S. and Luria AR (1992), **Ape, Primitive Man and Child**, Hartrolls Ltd. London.
- Wood, D. (1990), **How Children Think and Learn**, Basic Blackwell London.